



תעסוקת נשים בדואיות בנגב: בצל משבר הקורונה

נייר עמדה: 16 נובמבר 2020

מוגש לוועדה למעמד האישה- מאת פורום דו קיום בנגב ועמותת סדרה

תמצית: נחוצה תוכנית אסטרטגית לתעסוקת הבדואים בנגב

ממשלת ישראל קבעה בשנת 2010 יעד תעסוקה לנשים ערביות בישראל- השתלבות של 41% בכוח העבודה בשנת 2020. בקרב נשים ערביות בנגב, יעד זה רחוק כיום מהשגה. זאת ועוד, בשנה האחרונה, עקב משבר הקורונה, חלה נסיגה חמורה בשיעורי התעסוקה של נשים ערביות בנגב, המדרדרת את מצבן התעסוקתי, ומוחקת רבים מההישגים הצנועים שהושגו בעשור האחרון. מסמך זה סוקר סוגיות נבחרות בתחום.

המלצותינו:

- במרכזי ההכוון לתעסוקה "ריאן" האמורים להוות כלי מרכזי של מדיניות הממשלה חלה בשנתיים האחרונות נסיגה מדאיגה, המחייבת בדק בית מקיף, ושינוי אסטרטגיית הפעולה.
 - תוכנית מעגלים, המיועדת לתרום לתעסוקת נשים ערביות, משמשת גם בעת משבר הקורונה ככלי לשלילת קצבאות. על כן, יש לבטלה או לשנות את מתכונת הפעלתה.
 - שירות התעסוקה ומרכזי ריאן חייבים לצמצם את ההשקעה בסדנאות בסיסיות להכנה לתעסוקה לטובת השקעה מאסיבית בהכשרה מקצועית איכותית, שתביא לשדרוג כוח העבודה של ערביי הנגב, ובמיוחד בקרב הנשים מעוטות ההשכלה.
 - יש להציע מערכת תומכת השכלה גבוהה במקצועות הבריאות והעבודה הסוציאלית, שבהם קיים מחסור בכוח אדם מבני הקהילה, ולמצוא דרכים להתגברות על חסמי כניסה, לרבות מכינות.
 - יש להציע הכשרה באוריינות דיגיטלית לכל אישה בנגב, כדי לאפשר גישה למקומות תעסוקה, ליזמות כלכלית, לשירותים ממשלתיים ועוד.
 - תוכנית אשב"ל חייבת לקדם מהלך מקיף למניעת הנשירה משורותיה ופרישה מוקדמת.
 - יש להפסיק את האפליה בפרישת לשכות התעסוקה, ולהקימן בכסיפה, ערערה, תל שבע ושגב שלום.
- הממשלה חייבת לנקוט אסטרטגיה כוללת לשיפור מצב התעסוקה בקרב הבדואים בנגב. ראוי ליזום תוכנית כוללת לקידום כמותי ואיכותי של היצע התעסוקה, בה יהיו שותפים כל גורמי התעסוקה בנגב: מעסיקים ועובדים, תעשייה ואקדמיה, משרדי ממשלה, רשויות מקומיות וחברה אזרחית. התוכנית צריכה להתמקד בפיתוח ההון האנושי, בקידום תשתיות תעסוקה ובפיתוח רשת מנהיגות אזרחית לתעסוקה ולפיתוח כלכלי.
- תוכנית זו צריכה לסמן את קהל הנשים הבדואיות כקהל יעד מרכזי, ובפרט נשים מעוטות השכלה. יש להשקיע בקהל זה השקעה מאסיבית בהכשרות מקצועיות איכותיות שמטרתן לחלץ את הקהילה מהעוני בו היא נתונה.

רקע: יעד תעסוקה 2020 והעדר כלים למימוש

ממשלת ישראל החליטה ביולי 2010 (החלטה 1994) על קביעתו של יעד תעסוקה לנשים ערביות, וזאת לנוכח הערכת מומחי OECD וגורמי מקצוע, כי שיעור ההשתלבות של נשים ערביות בכוח העבודה נמוכים, ופוגעים במיצוי הפוטנציאל של הכלכלה הישראלית. יעד התעסוקה שנקבע לנשים ערביות בגילאים 16-65 היה הגעה לשיעור השתלבות של 41% בכוח העבודה בשנת 2020. היעד המקביל לגברים ערבים היה 78%.

יעד התעסוקה נקבע במסגרת מדיניות לאומית שמטרתה לצמצם פערי תעסוקה בין קבוצות, ובד-בבד להגיע לידי שיעור התעסוקה הארצי של 15 המדינות המפותחות מבחינת תעסוקה לנפש. במחוזות המרכז, הצפון וחיפה חלה התקרבות משמעותית אל היעד. לעומת זאת, בנגב לא חל שיפור ניכר בתעסוקת הנשים הערביותⁱ.

תוכנית החומש לקהילה הבדואית בנגב לשנים 2017-2021 כוללת פעולות לקידום תעסוקה, לרבות השקעה במרכזי ההכוונה ריאן, בשירות התעסוקה, בתוכנית מעגלים ועודⁱⁱ. ואולם, לא הוגדר בה יעד תעסוקה המתאים לקהילה הבדואית, ולא נקבעו כלים מספיקים לעמידה ביעד הארצי.

לאחרונה פורסם כי שיעורי התעסוקה בגילאי 25-54 בקהילה הבדואית עלו: בקרב גברים חלה עליה מ-58% בשנת 2010 ועד 72% בשנת 2017. בקרב נשים חלה עליה מקבילה מ-21% ל-34%. יודגש כי נתון זה אינו כולל את קבוצת הגיל 55-67, שבה מעטות הנשים המועסקותⁱⁱⁱ. לפיכך, ההגעה לשיעור תעסוקה של 34% בקרב הנשים הבדואיות אינה כוללת את שכבת הגיל המבוגרת, ועודה רחוקה מאד מהיעד הארצי.

פורום דו קיום בנגב וארגונים אחרים התריעו מאז שנת 2016 כי תוכנית החומש הממשלתית אינה קובעת יעד תעסוקה מותאם לקהילה הערבית הבדואית בנגב בכלל, ולנשים הערביות שלא השלימו תעודת בגרות בפרט. הועדה למעמד האישה בראשות ח"כ עאידה תומא סלימאן עסקה בשנים 2017-2018 בנושא בשורה של ישיבות, וציינה את המחדלים בהתקדמות ליעד התעסוקה לנשים ערביות בנגב, בכלל, ונשים מעוטות ההשכלה בפרט.

המצב טרם משבר הקורונה

לפי דו"ח ממדי העוני של המוסד לביטוח לאומי^{iv} נרשמו בשנת 2018 שיעורי עוני גבוהים מאד בקהילה הבדואית:

ממוצע ארצי (%)	בדואים בנגב (%)	
18	66.6	משפחות
21.2	72.9	נפשות
30.2	79.6	ילדים

משמעות הנתונים: שיעורי העוני בקרב הבדואים בנגב גבוהים פי שלוש ויותר מהשיעור בכלל האוכלוסייה בישראל. כשלושה מכל ארבעה בדואים- חיים בעוני. ארבעה מכל חמישה ילדים בדואים - חיים בעוני.

אחת הסיבות העיקריות לשיעורי העוני הגבוהים הנה רמה נמוכה של השתלבות בתעסוקה, בפרט בקרב נשים. מכון ברוקדייל ערך על סמך נתוני מפקד למ"ס 2016 השוואה בין שיעורי התעסוקה בישראל בגילאים 25-54. ממוצע התעסוקה בישראל היה 84% בקרב גברים ו-76% בקרב נשים^v. שיעורי התעסוקה בנגב היו כדלהלן:

ערבים דרום	יהודים דרום	
65%	85%	תעסוקת גברים
25%	83%	תעסוקת נשים

המשמעות הינה: שיעור התעסוקה של גברים בדואים נמוך ב-20% מהשיעור המקביל בקרב גברים יהודים בנגב. שיעור תעסוקת הנשים נמוך בכ-58%. רק רבע מהנשים הבדואיות הועסקו, דבר המשפיע השפעה מכרעת על מעמדן החברתי-כלכלי.

מכון ברוקדייל הצביע על כך, שבקרב נשים בדואיות בעלות השכלה אקדמית (13 שנים ויותר) היה שיעור התעסוקה בשנת 2016 גבוה יחסית, והגיע ל-80%. לעומת זאת, בקרב נשים בדואיות שהשלימו 12 שנות לימוד בלבד היה שיעור התעסוקה נמוך-22%. בקרב נשים בדואיות שלמדו 11 שנות לימוד או פחות, היה שיעור התעסוקה נמוך במיוחד-11%^{vi}. מכאן ניתן ללמוד, כי השלמת השכלה יכולה להיות מפתח לתעסוקה.

משמעות הדבר הינה, שנשים רבות, שלא זכו להשכלה אקדמית, אינן יכולות לתרום לתרומה משמעותית לפרנסת הבית, ואף לא למשק של קהילתן. מצב זה הוא גורם מכריע לעוני בקהילה הבדואית. מחקרים מלמדים כי גידול בתעסוקה צפוי להביא לירידה משמעותית של תחולת העוני בקרב האוכלוסייה הערבית^{vii}.

שיעורי השתכרות והפער המגדרי

רמת השכר (חודש לשנה) של השכירות הבדואיות נמוכה מאד, והפערים המגדריים בשכר רחבים^{viii}:

פער באחוזים	שכר נשים	שכר גברים	יישוב
59%	4086	6911	רהט
65%	4779	7333	חורה
58%	4341	7474	כסיפה
69%	3572	5159	אום בטין
57%	2840	4960	ביר הדאג'

הפערים לשכר עבודתו של שכיר לחודש בשנה שנרשמו בשנת 2018 ניכרים מאד ברמת היישוב^{ix}:

שיעור מועסקים עד לשכר מינימום	שכר לחודש בשנה	
39.4%	9634	כלל ארצי
		יישובים יהודים נבחרים
39.3%	9136	באר שבע
38.1%	9479	דימונה
44.4%	7846	ערד
47%	7457	מצפה רמון
		יישובים בדואים נבחרים
56.7%	5719	רהט
50.6%	6422	חורה
50.3%	6343	כסיפה
53.8%	6160	ערערה בנגב
56%	5674	מ"א אלקסום
54.7%	5704	מ"א נווה מדבר

השכר המועט שמשכר השכיר הבדואי מתחלק בין נפשות רבות: המשפחה הבדואית במחוז הדרום מונה בממוצע 6.19 נפשות. לשם השוואה, המשפחה היהודית הממוצעת במחוז מונה רק 3.54 נפשות^x.

העיכוב בהקמת אזורי תעשייה:

תוכנית החומש ליישובי הבדואים לשנים 2012-2016 קבעה כי יוקמו חמישה אזורי תעשייה חדשים לבדואים. בפועל, בוצעה הרחבה ניכרת מאד של אזור התעשייה עידן הנגב ברהט, המשותף גם ללהבים ולמ"א בני שמעון. הקמת מפעלים בעידן הנגב תרמה באופן ניכר לתעסוקה בקרב נשות רהט. כמו כן הורחב אזור התעשייה בשגב שלום, בו בלטו מפעל עוף עוז ומיזמים בענפי המלאכה והמסחר.

לעומת זאת, הקמת אזור התעשייה באבו קרינאת נתקלה בקשיים רבים עקב עיכוב בהסדרת קרקע בתביעת בעלות, ורק בשנת 2020 החלה הקמת מבנים. אזור התעשייה שתוכנן בביר הדאג' לא קודם כלל, בשל כישלון חמור של רשות הבדואים בשל סירובה לקיים הסכם שיאפשר את מימוש תוכנית המתאר היישובית. אזור תעשייה שנועד לקום בערערה התקדם בעצלתיים^x. אזור תעשייה שנועד לקום באום בטין התעכב אף הוא שנים ארוכות, וכיום מצוי בראשית בנייתו. במסגרת תוכנית החומש השנייה הוחלט על הקמת אזורי תעסוקה יישוביים, שרובם עדיין בתכנון.

העיכובים המתמשכים בהקמת אזורי התעשייה פגעו פגיעה קשה במימוש יעדי התעסוקה בנגב. העיכוב פגע במיוחד בנשים, שאינן יכולות על-פי הנורמה בחלק מהמשפחות לצאת לעבודה מחוץ ליישוב, או מתקשות לעשות זאת מאחר והן נדרשות לטפל במשק הבית ולעסוק בגידול הילדים.

כשלים בהחלפת זכיון - מרכזי ריאן 2019:

המרכזים להכוון תעסוקתי לבדואים בנגב המכונים "מרכזי ריאן" עברו במהלך שנת 2019 מכרז ובעקבותיו יצאו מידי עמותת פנאר. עמותת "בעצמי" זכתה במכרז להפעלתם.

המכרז נועד להתפרסם ב- 20/11/2018. המועד האחרון להגשות הצעות הוגבל ליום 15/1/2019. החתימה על ההסכם נועדה (לפי סעיף 13.2) להתקיים תוך 30 יום מעת ההודעה על הזכייה. בחוזה נקבע כי על הזוכים להתארגן לאספקת השירותים החל ממועד חתימת ההסכם, לאחר תקופה שראשיתה בשלושה חודשי היערכות. בפועל, נכנסה "בעצמי" לפעולה ביוני 2020.

לפי בדיקה ראשונית ובסיסית שערכנו:

- א. תקופת ה"ציאה" של אלפנאר מניהול המרכזים היתה ממושכת, עוד טרם פרסום המכרז, וכללה חודשים ארוכים של פעילות מצומצמת, בין אם בשל "אווירת סיום" ואי-וודאות ביחס לעתיד העובדים, התפטרות מנכ"ל אלפנאר, אכזבה בשל הכישלון במכרז, ועזיבת חלק מהעובדים והמנהלים.
 - ב. עד נובמבר 2019 היו המנהלים של מרכזי ההכוון החדשים מטעם "בעצמי" מצויים בהליך הכשרה ועל כן לא התקיימו פעילויות משמעותיות במרכזים. בדצמבר 2019 עדיין אותרו בעלי תפקידים חדשים, כגון מנהל למרכזים ביישובים לקיה כסיפה וחורה, רכז למועצה האזורית אלקסום ורכזי פרט. במהלך דצמבר 2019 המרכזים עדיין לא הציעו קורסים, כי אם רק שוברים (ואוצ'רים) לרכישת קורסים במכללות. קבלת קהל מסודרת החלה רק בנובמבר 2019. המשרות שהוצעו היו מעטות. למיטב ידיעתנו, המרכזים לא הציעו במהלך דצמבר 2019 סדנאות, למעט סדנת עברית וקורס של עמותת תפוח. ככל הידוע, עד לינואר 2020 כמעט ולא התקיימו הכשרות מקצועיות ופעילויות לחסרי תעסוקה ולמעסיקים מטעם בעצמי.
- פורום דו קיום שיגר בינואר 2020 מכתב לראש הממשלה, לשר הכלכלה אלי כהן, ולמנכ"ל משרד העבודה והרווחה ד"ר קפלן בדרישה לקבל את המידע המלא ובתביעה לבדוק את הרקע למחדל, אך לא נענה עד היוםⁱⁱ.
- אמנם, תהליכי מכרז היו כרוכים בעיכובים, בשל קשיים משפטיים ומעשיים. ואולם, במבחן התוצאה, התמונה עגומה: בשל התמשכות תקופות המעבר מזכיין לזכיין, שנת 2019 יכולה להיחשב במידה רבה כ"שנה אבודה". ראוי לשאול, אם חילופי הזכיינים התנהלו ביעילות ובפיקוח מתאים, ומהי אחריותו של משרד העבודה והרווחה לכישלון.

השלכות משבר הקורונה:

- רבים מהבדואים מועסקים בענפים שספגו מכה קשה במהלך משבר הקורונה, כגון בענף המסעדות התיירות והאירוח, בתחום התחבורה הציבורית וההובלה, במסחר הקמעונאי, בחלק מענפי התעשייה, ובעבודות ניקיון ותחזוקה. גם בחלק מתחומי העבודה החקלאית חלה האטה. בין ענפי החקלאות, בלטה קריסת ענף הפרחים. רבים מהעובדים הבדואים פוטרו או הוצאו לחל"ת. ברבים מהמקרים של חל"ת, קיים חשש ממשי כי לא יושבו לעבודה.
- הכלכלה הבדואית, שרבים בה חיים משכר יומם ואינם צוברים הון או חסכונות גדולים, נפגעה פגיעה קשה. רבים הגיעו במהירות לכדי היעדר ביטחון תזונתי, והיזקקות למזון שחילקו עמותות, בפרט במהלך הסגר.
- לפי נתוני שירות התעסוקה אחוז הבדואים דורשי העבודה במחוז הדרום הוא 15%, ובסה"כ כ- 24,700 דורשי עבודה. השירות צפה שלאחר החזרה לשגרה, כ- 40% מדורשי העבודה החדשים בחברה הבדואית שנפלטו משוק העבודה, יישארו בסטטוס דורשי עבודה. זאת לעומת 20%-25% בכלל החברה בדרום.
 - כ-46% מדורשי העבודה הבדואים בנגב תובעים הבטחת הכנסה, לעומת רק כ- 18% בקרב דורשי העבודה בכלל המחוז. (השאר ברובם תובעים דמי אבטלה)^{xiii}.

הטבלה הבאה מציגה את שיעור דורשי העבודה בחודש אוקטובר 2020 ביישובים נבחרים בנגב, לפי שירות התעסוקה. ניכר, כי המשבר היכה ביישובים רבים, ואולם ביישובי הבדואים שיעור דורשי העבודה גבוה יותר.

<u>יישוב- בדואי</u>	<u>דורשי עבודה</u>	<u>יישוב-יהודי</u>	<u>דורשי עבודה</u>
כסיפה	51%	אילת	46%
ערערה בנגב	42%	מצפה רמון	35%

תל שבע	37%	ערד	31%
לקיה	35%	קריית מלאכי	30%
חורה	31%	אופקים	26%
רהט	29%	דימונה	26%
שגב שלום	26%	ירוחם	25%

לפי סקירת אגף הכלכלן הראשי באוצר לאוגוסט 2020, הירידה הארצית בשיעורי התעסוקה בולטת במיוחד בקרב נשים ערביות, בהשוואה לכלל האוכלוסייה, למעט החרדים. שיעורי התעסוקה בקרב נשים ערביות בישראל בגילאי +15 ירדו מ- 29% ל- 24%, נתון המשקף ירידה של 18.3% במספר העובדות. בעוד שיעור האבטלה הממוצע בישראל היה 9.8%, בקרב נשים ערביות בארץ הגיע ל- 11.6%. כמו כן נמצא כי שיעורי האבטלה הגבוהים בולטים מאד בקרב אנשים ללא תעודת בגרות, בהשוואה לבעלי תעודת בגרות ובפרט לאקדמאים^{xiv}.

המשבר פוגע באופן חריף בעובדים הבדואים. רמות השכלה ומיומנויות נמוכות, ריחוק גיאוגרפי וחברתי, הם גורמים המגבירים את הסיכון התעסוקתי. הדבר נכון במיוחד בשל רמה נמוכה של אוריינות דיגיטלית, היעדר תשתיות דיגיטליות ברבים מהיישובים, והשיעור הגבוה של עובדים במשרות שאינן מאפשרות עבודה מרחוק. עבור הנשים הבדואיות, משפיעה הישארות הילדים בבתי, בהיעדר מסגרות חינוך מתפקדות ובהיעדר גישה ללמידה מרחוק.

למשבר הקורונה בקהילה הבדואית השלכות חברתיות מרחיקות לכת: פגיעה קשה בחינוך (בהיעדר תשתיות ללמידה מרחוק), התגברות הנשירה מבתי הספר ומהאוניברסיטאות (בשל קושי לימודי וכלכלי), החמרת המצוקה הכלכלית של משפחות, התגברות גילויי עימות ואלימות במשפחה, וכן פגיעה בשירותי הרווחה, המוצפים פונים חדשים.

פעולת מרכזי ריאן: 2019-2020:

הנתונים בנוגע לפעולת מרכזי ריאן^{xv} מצביעים על כשל דו-שנתי:

	<u>משתתפים/ות חדשים</u>	<u>מתוכם נשים</u>	<u>משתתפים/ות בהכשרות</u>	<u>מתוכם נשים</u>
2019	2660	1520	783	414
2020 (10 חודשים)	1984	1074	262	103

ספר תוכניות העבודה של תוכנית החומש הגדיר את יעד המשתתפים בתוכנית- 3200 משתתפים^{xvi}. מרכז ריאן שנערך בשנת 2019 הגדיר את יעד המשתתפים של התוכנית בכ- 3250 איש, מהם 70% נשים. בפועל הנתונים מעידים על כשל בהשגת היעדים במגוון תחומים:

- שיעור המשתתפים בתוכנית ריאן בשנת 2019 היה רק 82% מהיעד הנדרש.
- שיעור המשתתפים בתוכנית ריאן בשנת 2020 (אם תפעל בקצב הקיים) יגיע רק ל- 73% מהיעד הנדרש.
- מספר המשתתפים/ות בהכשרות- הוא רק 71% אחוז מהיעד בשנת 2019 (שהיה 1100 משתתפים/ות).
- מספר המשתתפים/ות בהכשרות בשנת 2020 הוא עד כה רק 24% אחוז מהיעד לשנת 2020.

בהיבט המגדרי, היעד של 70% נשים בקרב המשתתפים לא הושג בשנים אלו:

- שיעור הנשים המשתתפות בתוכנית בשנת 2019 היה 57%, אף שהיעד היה 70% לפחות.
- שיעור הנשים המשתתפות בתוכנית עד כה בשנת 2020 היה 54%, אף שהיעד הנדרש היה 70% לפחות.
- בשנים 2019 ו- 2020 היה מספר הנשים שהשתתפו בהכשרות 414 ו- 103 (69%-ו 17% בהתאמה), הרחק מהיעד שהוגדר- 600 נשים לשנה.

בתוכנית ריאן חלה נסיגה חמורה. לשם השוואה, בשנת 2018 נטלו חלק בתוכנית 3,645 משתתפים פעילים, מהם 64% נשים. באותה שנה נערכו בתוכנית 40 הכשרות מקצועיות בהשתתפות 818 משתתפים, מהם 475 נשים^{xvii}.

לצערנו, הנתונים שהוצגו עד כה אינם מאפשרים ללמוד על תפוקה מרכזית של מרכזי ריאן: שיעורי ההשמה. היעדרו של נתון זה מהדיווח - מדאיג ביותר.

השנתיים האחרונות היו רצופות בקשיים בפעולת המערכת הממשלתית, בשל הבחירות החוזרות, והעדר תקציב מדינה. השנה, מגפת הקורונה פגעה בתפקוד המרכזים, בשל מגבלות התנועה וההתקהלות.

ואולם, לנוכח החיוניות של מערכי התעסוקה בתקופה זאת, ניתן היה לצפות שמשרד העבודה והרווחה יפעל להגביר את פעולתם, ולא להגבילה, ובפרט בכל הנוגע להכשרה מקצועית. רק כמאה נשים זכו להכשרה מקצועית עד כה בשנת 2020 -זוהו כשל חמור של זרוע העבודה ומרכזי ריאן.

לנוכח המצב החמור בתעסוקת הקהילה הבדואית בעקב מגפת הקורונה, ועל מנת למנוע התדרדרות רבים בקהילה לעוני, מומלץ לנקוט בצעדים הבאים:

- מרכזי ריאן חייבים לעמוד ביעדים שהוגדרו לתוכנית, ולהסתגל למציאות החדשה שיצרה המגפה.
- יש להעצים את פעולות השיווק של מרכזי ריאן, ובפרט במדיה דיגיטאלית.
- יש להגדיל את התקציבים להכשרה מקצועית, המנווטים בידי ריאן, שירות התעסוקה, וארגונים אחרים.
- חיוני להקצות משאבים מיוחדים למסלולי הכשרה תוך עבודה במפעל באמצעות שוברים, ולמסלולי איכות נוספים.
- יש להציע הכשרה באוריינות דיגיטאלית לכל אישה בנגב, כדי לאפשר גישה למקומות תעסוקה וליזמות כלכלית, כמו גם לשירותים ממשלתיים וציבוריים, למוסדות חינוך והשכלה, למסגרות פנאי ועוד.

בד-בבד ראוי לערוך בדיקה בית בתפקוד מרכזי ריאן ולהביא לשדרוג פעולתם:

- יש לערוך בדיקה ולהבטיח דיווח חודשי אמין ומקיף של תוצאות פעולתם.
- חיוני להבטיח שקיפות הנתונים לגורמי המקצוע ולציבור.
- חשוב להעמיק את הכשרת העובדים ולערוך מעקב של חברה ליעוץ ארגוני לצורך שיפור הביצועים.
- יש לערוך בדיקה של יעילות מערך הממשקים של ריאן עם הגורמים שברבם הוא פועל.

פרויקט אשב"ל להכשרת הנדסאים:

תוכנית אשב"ל מעניקה לסטודנטים הבדואים הכשרה בתחום ההנדסאות בתום שלוש שנות לימודים, ובהמשך, לרוב כעבור ארבע או חמש שנים – מוענקת גם דיפלומה.

שיעורי הנשירה הגבוהים (25%) בפרויקט אשב"ל ידועים מזה כחמש שנים, וכך גם שיעורי הפרישה המוקדמת וההימנעות מהמתנה לשלב הדיפלומה (26%)^{xviii}. החסמים נותחו במסגרת הפקת הלקחים מתוכנית החומש הראשונה ליישובי הבדואים^{xix}. הנתונים משקפים בזבוז משאבים וחוסר יעילות חינוכית ניהולית וכלכלית. לשיעור הנשירה נודעות השלכות על תחושת הלומדים, והוא מחייב טיפול יסודי. הדברים נכונים במיוחד לנוכח המשבר הכלכלי, המוביל לפרישת סטודנטים רבים מלימודים לצורך עיסוק בפרנסתם ובכלכלת משפחותיהם.

ראוי להשקיע השקעה נוספת להבטחת מענה מהותי ומקיף לקשיים ולמנוע נשירה ופרישה:

1. להוסיף מענק קיום שנתי נוסף לתלמידים, בסך 10,000 ₪ לשנה.
2. להוסיף הלוואת קיום בסך 20,000 ₪ לשנה לחמש שנים בפרישה נוחה, שתהפוך למענק אם ישלים התלמיד את לימודיו ויזכה בדיפלומה. ההלוואה תתרום לחסימת הפרישה מוקדמת.
3. להוסיף תקציב לקיום מכינה ארוכה ואינטנסיבית יותר, הכוללת גם פעילות חברתית מגבשת.
4. להפעיל מלווים לכל קבוצה בת 20 תלמידים שיערכו בקרבם פעילות הפגתית וחברתית.
5. להפעיל יועץ חינוכי בדואי או פסיכולוג דובר ערבית שילווה את התלמידים בכל אחת מהמכללות ויעניק סיוע פרטני בהתאקלמות במסגרת ובהתמודדות עם קשיים רגשיים.

היערכות שירות התעסוקה להתמודדות עם המשבר

לפי נתונים שהוצגו בוועדת ההיגוי לתוכנית החומש ב- 5 בנובמבר 2020, בתוכנית מעגלים בנגב השתתפו בשנים 2018-2020 כ- 5327 משתתפים, ובעיקר משתתפות. שירות התעסוקה הפנה 1468 איש לתוכניות השמה והקצה ל- 730 שוברי הכשרה. השירות ערך 128 השתלמויות וקיים 387 סדנאות שילוב.

- תוכנית מעגלים היא התוכנית המרכזית שמפעיל שירות התעסוקה. התוכנית מתאפיינת בשלילת קצבאות הבטחת הכנסה למשתלבים בה, אם אינם מוצאים עבודה. התוכנית מעלה קשיים עקרוניים ביחס למוסריותה והוגנותה, ומחקרים הטילו ספק ביעילותה^{xx}. ודאי שאין בקיומה טעם כאשר במשק מאות אלפי מובטלים, ושעה שלא ניתן להציע חלופות תעסוקה ממשיות בהיקף רחב. יש לבטל מיד את תוכנית מעגלים, ולכל הפחות להשעותה או לבטל כליל את האיום בשלילת קצבה המהווה מרכיב בתוכנית כיום.

- שירות התעסוקה העדיף להעביר תקציב עצום ללמידת עברית תעסוקתית (וליתר דיוק פי 2.26 מהמתוכנן!). לעומת זאת, בתחום מענקי העבודה המרוחקת שהם מקדמי תעסוקה משמעותיים נוצלו רק 69% מהתקציב, ובתחום תוכנית השוברים- רק 48%. הדבר מצביע על העדפת פתרונות קלים לביצוע, המתנהלים בשיטת הסרט הנע, על פני פתרונות מורכבים המחייבים מאמץ - אבל מועילים הרבה יותר!

- יש להקצות תקציב גדול הרבה יותר להכשרה מקצועית, המאפשרת שדרוג של הכישרים המקצועיים של דורשי עבודה. העיכוב בהקצאת התקצוב להכשרה מקצועית שאושר בממשלה מדיגיטציה מאד. חיוני לנצל את "פסק הזמן" הכפוי שנגזר על המובטלים לשדרוג המיומנויות המקצועיות ובפרט לרכישת מקצועות חדשים התואמים את צרכי השוק.

- יש להגביר בשיעור ניכר את הקורסים הקשורים באוריינות דיגיטלית, שכן הפערים במיומנויות דיגיטליות הם דרמטיים וגורמים פער גדול ביכולת לעבוד ולהשתכר. היעדר מיומנויות פוגע גם בתפקוד היומיומי של האזרחים הבדואים, כגון בהתקשרות עם גורמי ממשל ובמילוי טפסים לשירותים בסיסיים. במקביל, חיוני מבואר להבטיח תשתיות תקשורת לכל היישובים.

אפליה בפרישת לשכות תעסוקה:

פרישתן של לשכות התעסוקה בנגב אינה שוויונית ואינה תואמת את הקריטריונים הקיימים. כך, למשל, במצפה רמון שבה כ- 7,000 תושבים, פועלת לשכת תעסוקה. לעומת זאת בעיירות בדואיות שבהן תושבים רבים פי שלוש ויותר – לא פועלת לשכה. כך, למשל, 22,000 תושבי כסיפה ועוד כ- 20,000 תושבים בכפרים בלתי מוכרים בסביבתה – נאלצים לכתת רגליהם לבאר שבע או לערד על מנת לקבל שירותי תעסוקה. כך גם יותר מ-22,000 תושבי חורה, יותר מ-21,000 תושבי תל שבע וכ-18,000 תושבי ערערה בנגב. מצב זה מהווה אפליה שקופה ובוטה, ובפרט לנוכח שיעורי האבטלה הגבוהים ביישובי הבדואים.

על מנת להפסיק את האפליה, ראוי להקים לשכות תעסוקה בהקדם האפשרי לפחות בארבעת היישובים האמורים. חשוב לציין, כי שר הכלכלה עמיר פרץ הביע נכונות לפעול להפסקת האפליה.

הצורך בתכנון אסטרטגי לקידום שוק העבודה בדרום

כיום לא קיים ניהול אסטרטגי מספק ומתואם של מכלול המשאבים המיועדים לקידום תעסוקה ביישובי הבדואים. אנו ממליצים להקים צוות היגוי חירום לתחום בהובלת משרד הכלכלה, ואשר יכלול נציגי משרדי הממשלה העוסקים בתחום, נציגי הרשויות המקומיות והאשכולות, נציגי אקדמיה וקהילה, ארגונים חברתיים העוסקים בתעסוקה ובפיתוח כלכלי, ועוד.

- הצוות יוסמך לעצב תוכנית כוללת ולהציע שורה של פעולות מגובות תקציב שיביאו לקידום תהליך השיקום של שוק התעסוקה. התוכנית תכוון למימוש יעדי התעסוקה הארציים, שהיו אמורים להגיע למימוש מלא בשנת 2020, בתוך 3 שנים גם בקרב הקהילה הבדואית בנגב.
- התוכנית תכלול התייחסות מקיפה לפיתוח ההון האנושי, לפיתוח תשתיות לתעסוקה (כגון מסגרות לגיל הרך ומערכות תחבורה ציבורית), וכן לקידום רשת של מנהיגות קהילתית לתעסוקה ופיתוח ברשויות המקומיות.
- בתוכנית יושם דגש על השבת נשים מעוטות השכלה לשוק העבודה, ועל הגנת הזכויות של נשים אלו.
- במסגרת תוכנית תוקם מערכת תומכת השכלה גבוהה במקצועות הבריאות והעבודה הסוציאלית, בהם קיים מחסור בעובדים בני הקהילה. לשם כך, יש למצוא דרכים להתגברות על חסמי כניסה, לרבות הקמת מכינות.

למידע נוסף: גב' הודא אבו עובייד, רכזת תחום תעסוקה ולובי מקומי, מייל. Huda.s.obaid@gmail.com

- i החלטת ממשלה מס' 1994 מיום 15/7/2010. "הצבת יעדי תעסוקה לשנים 2010-2020.
- ii החלטת ממשלה מס' 2397 מיום 27/2/2017. "תוכנית לפיתוח כלכלי-חברתי בקרב האוכלוסייה הבדואית בנגב 2017-2021".
- iii משרד הכלכלה. התוכנית לפיתוח כלכלי-חברתי בקרב האוכלוסייה הבדואית בנגב 2017-2021. החלטה מספר 2397. דו"ח תכנון מול ביצוע לשנים 2017-2019. עמ' 7-8.
- iv המוסד לביטוח לאומי, דו"ח ממדי העוני והפערים החברתיים לשנת 2018, עמ' 28, לוח 12.
- v אורן תירוש ויונתן אייל. מדדים חברתיים כלכליים של האוכלוסייה הבדואית בנגב. מאיירס-ג'וינט-ברוקדייל, אוקטובר 2018. עמ' 7-8.
- vi תירוש ואייל, שם, עמ' 9.
- vii עמיחי פישלר, ניתוח השפעת שיעורי התעסוקה על תחולת העוני. ירושלים, משרד האוצר, אגף הכלכלן הראשי, ירושלים 2017.
- viii מרק רוזנברג, שם, לוח 5. ריכוז הנתונים בידי פורום דו קיום. האחוזים הם שיעור שכר הנשים מתוך שכר הגברים.
- ix מרק רוזנברג, שכר והכנסה מעבודה לפי יישוב ומשתנים כלכליים שונים, 2018. המוסד לביטוח לאומי, סקר תקופתי מס' 316. ספטמבר 2020. לוח 1 ולוח 3. ריכוז הנתונים בידי פורום דו קיום.
- x הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. שנתון סטטיסטי לישראל 2019. לוח 2.72 "משפחות לפי סוג משפחה, גודל משפחה, מחוז וקבוצת אוכלוסייה. הלוח ובו נתוני שנת 2018 פורסם באתר הלשכה 26/9/2019.
- xi יונתן אייל, יהודית קינג, מוריה פרנקל, אורן תירוש. התוכנית לקידום הצמיחה והפיתוח הכלכליים של האוכלוסייה הבדואית בנגב. החלטת ממשלה 3708. דו"ח מסכם. מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל. אוקטובר 2018. עמ' 23, לוח 4. "דונמים מפותחים ומשווקים באזורי תעשייה בשנים 2007-2016".
- xii מכתב חיה נח מנכ"לית פורום דו-קיום בנגב לרה"מ מר בנימין נתניהו, לשר הכלכלה מר אלי כהן ולמנכ"ל משרד העו"ר ד"ר אביגדור קפלן מיום 19/1/2020 בכותרת "כשלים בהפעלת מרכזי הכוון לתעסוקה ביישובים הבדואים בשנת 2019".
- xiii מצגת שירות התעסוקה שהוצגה בכנס ועדת ההיגוי לתוכנית החומש ליישובי הבדואים – 5/11/2020.
- xiv אגף הכלכלן הראשי. השפעת משבר הקורונה על שוק העבודה נכון לחודש אוגוסט 2020.
- xv מצגת מרכזי ריאן שהוצגה בכנס ועדת ההיגוי לתוכנית החומש ליישובי הבדואים – 5/11/2020.
- xvi ממשלת ישראל. ספר תוכניות עבודה. התוכנית לפיתוח כלכלי-חברתי בקרב האוכלוסייה הבדואית בנגב, 2017-2021. (ממשלת ישראל, החלטה 2397). ינואר 2018. עמ' 62.
- xvii מדינת ישראל. התוכנית לפיתוח כלכלי-חברתי בקרב האוכלוסייה הבדואית בנגב, 2017-2021. (ממשלת ישראל, החלטה 2397). דו"ח תכנון מול ביצוע לשנים 2017-2018. מרץ 2019. עמ' 26.
- xviii מצגת בנושא אש"ל שהוצגה בכנס ועדת ההיגוי לתוכנית החומש ליישובי הבדואים – 5/11/2020.
- xix יונתן אייל ואח', שם, עמ' 33-37.
- xx רמי אדוט, מיקור חוץ בתוכנית "מעגלי תעסוקה"- ניתוח והמלצות. ירושלים, מכון נן-ליר, מאי 2017.